

Społeczeństwo obywatelskie - wzmocnienie czy osłabienie bezpieczeństwa państw europejskich

Inspiracją do podjęcia niniejszych rozważań poświęconych wpływowi społeczeństwa obywatelskiego na wzmocnienie lub na osłabienie bezpieczeństwa państwa stał się wybuch dziwnej, jak ją nazwano – hybrydowej wojny na Ukrainie w 2014 r. Zgodnie z większością koncepcji i definicji opisujących społeczeństwo obywatelskie (Załęski 2012; Wendt 2007; Pietrzyk-Reeves 2004) proces jego kształtowania i rozwoju jest kluczowy z punktu widzenia stabilizacji systemu demokratycznego w każdym państwie, a w dodatku jest szczególnie interesujący w przypadku kraju wychodzącego z systemu władzy jednej partii, tak jak ma to miejsce na Ukrainie. Jednak jak każdy z procesów społecznych wprowadzających fundamentalne zmiany, wymaga zaistnienia odpowiednich warunków politycznych, instytucjonalnych oraz ekonomicznych, a przede wszystkim czasu.

Społeczeństwo obywatelskie należy do często opisywanych zagadnień na gruncie socjologii i politologii, jednak wyraźnie widoczny jest brak opracowań tego zagadnienia uwzględniających ujęcie społeczeństwa obywatelskiego w relacji do bezpieczeństwa, zarówno wewnętrznego jak i zewnętrznego. Niniejszej pracy, czerpiąc z wyników badań nad przestrzennymi aspektami społeczeństwa polskiego, prowadzonych prawie dziesięć lat temu, stanowić ma próbę, z jednej strony poszerzenia pola badań klasycznej geografii politycznej, obejmującej badanie zjawisk i systemów politycznych w ich kontekście przestrzennym (Barbag 1987), z drugiej określenia znaczenia społeczeństwa obywatelskiego dla kształtowania czy wzmocnienia poziomu bezpieczeństwa państwa. Jednak praca obejmująca tak zakreśloną tematykę już z samego początku napotyka na wiele problemów metodologicznych i interpretacyjnych. Tak więc dla uniknięcia niejasności, już na początku pracy należy przedstawić koncepcje i rozumienie pojęcia społeczeństwo obywatelskie, którym będzie się posługiwał autor. Geneza współczesnego pojęcia społeczeństwa obywatelskiego sięga swoimi korzeniami demokratycznej opozycji w Europie Środkowej końca lat siedemdziesiątych. Tak więc społeczeństwem demokratycznym określamy „samoorganizujące się grupy społeczne i instytucje powstające niezależnie od państwa i mające na celu odbudowanie autonomicznej przestrzeni społecznej w komunistycznym państwie” (Szlachta 2004:1286).

Współcześnie powszechnie przyjmuje się, iż istnieje ścisły związek pomiędzy społeczeństwem obywatelskim a systemem liberalnej demokracji (Wendt 2007).

Jednak podstawowy problem metodologiczny, istotny dla określenia przedmiotu badań stwarza nie zdefiniowanie społeczeństwa obywatelskiego, lecz jego relacje w odniesieniu do bezpieczeństwa państwa. Z jednej strony rozwój społeczeństwa obywatelskiego można traktować jako jeden ze sposobów na w realizację części postulatów obywateli w aspekcie bezpieczeństwa wewnętrznego. Co wydaje się proste przy analizie tworzonych powszechnie organizacji pozarządowych, zajmujących się strefami słabo lub źle zarządzanymi przez państwo – takimi jak ochrona zdrowia czy edukacja. Z drugiej strony, istotnej dla tych rozważań społeczeństwo obywatelskie, definiowane przez E.Shils'a „to społeczeństwo cechujące się w dużym stopniu podzielaną, zbiorową samoświadomością – poznawczą i normatywną”. A obywatelskość to „akceptacja zobowiązania do działania (przynajmniej w pewnym zakresie) na rzecz wspólnego dobra, w momencie podejmowania decyzji dotyczących sprzecznych interesów czy ideałów. Nakazuje ona branie pod uwagę konsekwencji poszczególnych działań dla dobra wspólnego czy społeczeństwa jako całości. Upowszechnienie postawy obywatelskiej pozwala zachować równowagę między różnymi, rywalizującymi i sprzecznymi elementami społeczeństwa. Zachowanie tej równowagi sprawia, że całe społeczeństwo może nadal funkcjonować jako społeczeństwo, a nie tylko jako produkt uboczny rywalizacji i konfliktów poszczególnych jego części” (za: Krasnowolski 2014: 4). W przytoczonej definicji na podkreślenie, z punktu widzenia bezpieczeństwa zewnętrznego państwa, zasługuje fakt, iż społeczeństwo obywatelskie cechuje zbiorowa samoświadomość, zwłaszcza normatywna oraz obywatelskość, rozumiana jako akceptacja zobowiązania do działania na rzecz wspólnego dobra, pomimo istnienia sprzecznych interesów czy ideałów. Tak rozumiane społeczeństwo obywatelskie stanowi istotny składnik bezpieczeństwa państwa. W aspekcie bezpieczeństwa wewnętrznego poprzez zbiorową świadomość normatywną, a w aspekcie zewnętrznym dzięki upowszechnieniu postaw obywatelskich, które prowadzi do utrzymania, lub przywrócenia zachwianej równowagi w procesie rywalizacji podmiotów politycznych czy też poszczególnych grup/części tegoż społeczeństwa.

2.1. Teoria zmian społecznych a społeczeństwo obywatelskie

Zmiany społeczne obejmują zdarzenia o różnej skali, dokonują się też na różnych poziomach rzeczywistości społecznej. Mogą mieć charakter makrostruktury, gdy zachodzą na poziomie społeczeństwa i obejmują całe narody i państw, czego przejawem jest proces demokratyzacji i tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, prowadząc do jego wzmocnienia i poprzez to do zwiększenia poziomu bezpieczeństwa wewnętrznego. Zmiany społeczne obejmując szersze wspólnoty, jak partie polityczne czy związki zawodowe, mają charakter procesów o średnim zasięgu, natomiast na poziomie lokalnym, gdy funkcjonują w grupach społecznych, organizacjach, lokalnych instytucjach mają charakter mikrostrukturalny. Zmiany zachodzą pod wpływem różnych czynników, do których zaliczyć można środowisko fizyczne, organizacje polityczne i czynniki kulturowe. Jednak zmiany w epoce nowoczesnej najczęściej zachodzą pod wpływem czynników ekonomicznych, politycznych i kulturowych. Generalnie czynniki zmian społecznych można podzielić

na czynniki spowodowane wewnętrzną dynamiką struktur społecznych, mamy wtedy do czynienia z czynnikami endogenicznymi, lub zmiany wynikają z oddziaływania zewnętrznego, niezależnego od mechanizmów istniejących w danym społeczeństwie, czyli mają charakter egzogeny. Do tych ostatnich najczęściej zalicza się dyfuzję kulturową, czyli proces rozszerzania się i przenikania cech i elementów kultury jednego społeczeństwa na inne. Przykładem takich zmian dla procesów zachodzących na Ukrainie może być oddziaływanie środków masowego przekazu i kultury masowej - ze strony zachodnich mediów i kultury popularnej, wysoki stopień przenikania granicy zachodniej państwa; wpływ transgranicznej turystyki zakupowej czy sezonowych pobytów w krajach UE, czy dyfuzja demokracji z krajów UE do Ukrainy (Wendt 2004).

Zmiany zachodzące w skutek dyfuzji kulturowej najłatwiej widać w sferze innowacji technicznej, w gospodarce, kulturze masowej, jednak także można je analizować badając proces przenikania i percepcji systemów politycznych (Wendt 2004). Klasyczna dyfuzja możliwa jest poprzez migracje, podróże i bezpośrednie kontakty. Współcześnie dyfuzja kulturowa najczęściej jest wynikiem dostępności środków masowej komunikacji, a „skracanie się odległości” i „zmniejszenie świata” nie tylko przyspiesza lecz i powiększa zasięg procesów dyfuzji. Według P. Sztompki rzeczywistość społeczna funkcjonuje w nieustannym ruchu, stanowi wieczny proces. Jednak „równocześnie zmienność oznacza też (częściową) kontynuację, trwanie, ciągłość ram, w których dokonują się zmiany. Zachowanie tożsamości społeczeństwa, w którym toczy się życie społeczne (tak jak zachowanie integralności żyjącego organizmu) wymaga ciągłości pewnych jego wymiarów, aspektów. Każde empirycznie uchwytne zjawisko społeczne, każdy fakt socjologiczny jest więc z konieczności nierozdzielny stopem ciągłości historycznej i bezustannej zmienności, trwa i zmienia się równocześnie” (Sztompka 1991:22).

Gdy zmiany mają charakter ograniczony, częściowy i nie naruszający stabilności i całości systemu społecznego mówi się o zmianach w obrębie systemu. Gdy natomiast zmiany dotyczą przeobrażeń większości aspektów danego systemu i doprowadzają do jego jakościowej innowacji, czyli całościowej przemiany, uznaje się je za zmianę systemu. Wśród zmian społecznych możemy wyróżnić zmiany kierunkowe i zmiany powtarzające się. Te ostatnie obejmują wielokrotne zachodzenie sytuacji, w których występują podobne i schematyczne zachowania, relacje pomiędzy ludźmi, występujące w społeczności pod postacią wzorów społecznych i kulturowych. Ich cykliczność w społeczeństwie nie oznacza jednak, że są one identyczne, chociaż mogą być do siebie w pewnym stopniu podobne. Zmiany kierunkowe cechuje wieloetapowość prowadząca do nowych form życia społecznego, dotycząc podstawowych cech najczęściej prawie całej społeczności uznawane są za najważniejsze w procesie przekształcenia społeczeństwa. Wyraźnie widoczne są w makrostrukturach społecznych, decydując o zmianie całego kształtu życia zbiorowego. Należą do nich przykładowo przejście od typu społeczeństwa tradycyjnego do społeczeństwa typu nowoczesnego, zmiana ustroju społecznego i politycznego, zmiana stosunków między częściami wielkiej społeczności, zmiany relacji między rządzącymi i rządzonymi, w tym także kształtowanie nowych postaw

w życiu społecznym, jak tworzenie postaw obywatelskich. Zmiany tego typu zachodzą najczęściej poprzez kumulację małych, częściowych i stopniowych zmian, prowadzących do zmiany zasadniczej lub na drodze rewolucji generującej szybkie procesy, zmieniające całą formę bytowania społeczeństwa. Przykładem głębokiej i radykalnej zmiany społecznej był niewątpliwie upadek komunizmu w Polsce i w Europie Środkowo-Wschodniej, który zainicjował proces transformacji ustrojowej całych społeczeństw, prowadząc do całościowych przemian w życiu społecznym, gospodarce, polityce i kulturze. „Wielka zmiana” polegająca na przejściu od „realnego socjalizmu” do systemu gospodarki wolnorynkowej i przemian demokratycznych przyniosła nowy porządek gospodarczy, polityczny oraz poszerzyła sferę aktywności obywatelskiej, lecz ujawniła i wyzwoliła równocześnie, na niespodziewanie dużą skalę, negatywne zjawiska i tendencje, w tym bezrobocie i ubóstwo, polaryzację ekonomiczną, wzrost przestępczości i „pospolitość” kultury. Pojawił się nowy rodzaj napięć społecznych – „trauma postkomunizmu” (Sztompka 2000:50). Jednak obok tych negatywnych zjawisk widoczne są także pozytywne aspekty zmian nie tylko w gospodarce, ale i w życiu społecznym. Na Ukrainie miało miejsce zredefiniowanie i wyraźny wzrost aktywności obywatelskiej, powstały i aktywnie działają setki i tysiące organizacji poza rządowych, utworzono nowe instytucje zorientowane na potrzeby obywateli i strzegące jego praw. A w sytuacji wyraźnej potrzeby, podczas manifestacji na „Majdanie” oraz przy odwoływaniu prezydenta aktywność obywateli przerodziła się w samoorganizację i zdublowała szereg instytucji państwowych, które nie radziły sobie z zachodzącymi zmianami społecznymi.

Koncepcje i teoretyczne modele interpretacji zmian społecznych formułowane są najczęściej w kontekście czasu i w stosunku do istniejącej rzeczywistości społecznej i historycznej w której mają miejsce. Ten ostatni aspekt stosunkowo najściślej reprezentowany jest nurcie badań socjologicznych, czy szerzej społecznych, jednak z punktu widzenia geografii pełni on istotną rolę w procesie analizy i wyjaśniania zmian społecznych. Generalnie funkcjonuje kilka podstawowych wzorów interpretacji koncepcji i teorii zmian społecznych. Najbardziej ogólnym jest model cyklicznych zmian twierdzący, iż istnieje periodyczna powtarzalność istotnych dla życia społecznego procesów. Teorie ewolucjonistyczne zakładają, iż rozwój społeczeństwa i zachodzące w nim zmiany mają charakter kierunkowy, linearny. W modelach funkcjonalnych przyjmuje się założenie funkcjonowania społeczeństwa w stanie równowagi, w którym zmiany wywołują zakłócenia, które z kolei inicjują proces dostosowania się i powrotu do stanu równowagi, podobnie zresztą jak ma to miejsce w procesach izostatycznych. A teorie konfliktu oparte są na założeniu istnienia wewnętrznych sprzeczności, które przyczyniają się do wprowadzenia zmian społecznych.

Cykliczne modele zmienności należy do najwcześniejszych prób teoretycznego ujęcia procesu zachodzących zmian. Zakładały wielokrotne powtarzanie się w dziejach sytuacji czy wydarzeń, albo ideę pojedynczego cyklu czy koła historii. W nowożytnej filozofii dziejów Giambattista Vico (1668-1744) w pracy „Nauka Nowa” zarysował cykliczną koncepcję historii powtarzających się stadiów.

Zakładał, iż każdy cykl po osiągnięciu apogeum swoich możliwości nieuchronnie popada w stan upadku, z którego wychodzi rozwijając nowe twórcze moce, i rozpoczynając kolejny cykl na wyższym poziomie. Pesymistyczną koncepcję cyklicznych zmian przedstawił Oswald Spengler (1880-1936) w dziele „Zmierzch zachodu”. Podmiotem dziejów, według niego, są autonomiczne i zamknięte kultury, posiadające własne kryteria ocen i ideały moralne, które zachowują ważność tylko w obrębie swojej kultury. Ich rozwojem, pozbawionym wpływu czynników egzogenicznych, rządzą prawa immanentne, bez wpływu czynników zewnętrznych i rozwijają się one na podobieństwo organizmów, przechodząc przez stadia „młodości”, „dojrzałości” i „starczego” upadku. To ujęcie bliskie jest teoriom geopolitycznym przełomu XIX i XX w. (Ratzel 1901; Hennig 1931; Romer 1939), które w organiczny sposób ujmowały rozwój państw poprzez kolejne jego etapy: powstanie, rozkwit aż po upadek. Nadejście „zmierzchu” poprzedzić mają zróżnicowanie terytorium na metropolię i prowincję oraz zastępowanie elity kulturalnej przez polityków, którzy łudzą masy abstrakcyjnymi hasłami wolności, równości i demokracji. A miejsce wartości duchowych zajmuje kult pieniądza, techniki i hedonistycznej konsumpcji.

W pewnym stopniu podobne ujęcie przedstawił w pracy „Studium historii” Arnold Toynbee (1889-1975). Ujmuje w nim historię jako skutek wzajemnego oddziaływania ludzkości i środowiska przyrodniczego. To ostatnie w zmuszało człowieka intelektualnego wysiłku, tworzenia struktur społecznych i dążenia do opanowania środowiska. Dodatkowo zróżnicowanie środowiska przyrodniczego oraz sposobów jego opanowywania kreowało różnice pomiędzy cywilizacjami. W rozwoju społeczeństwa główną rolę odgrywały elity kulturalne, które wskazując i narzucając ideały wpływały na procesy rozwoju społecznego. Regres i upadek takich społeczeństw związany jest z utratą roli twórczej elity, spadkiem jej znaczenia i pojawieniem się konfliktów (Toynbee 1991).

Współczesne teorie modernizacji skupiają swoją uwagę na współistnieniu w dzisiejszym świecie społeczeństw wysoko rozwiniętych i krajów zacofanych, zapóźnionych w rozwoju. Zgodnie z nimi świat podzielony jest na centrum i peryferie. Dlatego rozwój krajów rozwijających się powinien mieć charakter egzogeny i przebiegać na drodze szerokiej dyfuzji i doganiania krajów najlepiej rozwiniętych gospodarczo. Teorie modernizacji uwzględniają jej różne wymiary: ekonomiczny, psychologiczny, polityczny, kwestie barier rozwoju, aspekt dezorganizacji społecznej, niezrównoważonego rozwoju, uzależniania się państw słabszych pod względem ekonomicznym od państw dysponujących wyższym potencjałem gospodarczym i technologicznym, czy w końcu od międzynarodowego kapitału, lub jego regionalnych mutacji. Teoria systemów światowych Immanuela Wallersteina zakłada podział współczesnego świata na państwa „centrum” gospodarczego, państwa „peryferyjne” i pośrednie pomiędzy nimi państwa „półperyferyjne”. Dynamika światowej gospodarki pogłębia przepaść między centrum i peryferiami. Wykorzystywanie peryferii przez centrum, niekorzystne „terms of trade”, uzależnienia się wielu państw od eksportu, powoduje, że stosunki między peryferiami i centrum mają charakter neokolonialny. (Wallerstein 1991).

Teoria megatrendów Johna Naisbitta zakłada globalizację gospodarki, podziału pracy, finansów i rynku (Naisbitt 1997). Ogólnoświatowy charakter mają mass media prowadząc do globalizacji kultury, informacji, rozrywki (np. krajowa nagroda filmowa w Stanach Zjednoczonych, wpływ na światowe decyzje konsumenckie stacji radiowej MTV). Postępująca komputeryzacja, zmiany stylu życia, wysoki poziom konsumpcji, decentralizacja władzy prowadzą do głębokich przeobrażeń społecznych. Zwłaszcza, iż epoce nowoczesnej, czy też raczej po-nowoczesnej nie do przecenienia jest rozwój możliwości komunikacyjnych stwarzanych przez system globalnej sieci Internetu. Dzięki istniejącym komunikatorom możliwe stało się przeniesienie na drogę elektroniczną procedur wyborczych, monitorowanie zachowań osobniczych, czy wręcz zmiana postrzegania realnego świata, postaw, wartości oraz relacji między ludźmi. Z tego punktu widzenia interesujące wydaje się być pytanie o rolę nowoczesnych systemów komunikacyjnych w tworzeniu społeczeństwa obywatelskiego. Jednak sama idea aktywności obywatelskiej zakłada w pewnym momencie opuszczenie „sieci” i przejście do świata realnego. Konieczne wydaje się w tym momencie zaakcentowanie możliwości stwarzanych przez nowe systemy komunikacyjne dla samoorganizacji grup obywateli, zwłaszcza, iż jak pokazują wszystkie badania, użytkownicy Internetu należą do grupy przodującej pod względem wykształcenia i aktywności ekonomicznej w każdym z badanych społeczeństw. Dokładnie taki przebieg można było zaobserwować na przykładzie wydarzeń ukraińskich w ostatnich dwóch latach. Rola Internetu, rola samoorganizacji obywateli, zastępowanie skorumpowanych i niewydolnych instytucji państwowych przez samoorganizujące się grupy społeczne, które w przyspieszonym tempie organizowały w miejsce aparatu państwowego własne struktury. Zastępując w czasie „Majdanu” służbę zdrowia, instytucje polityczne, struktury partyjne, polityczne a w końcu przejmując państwa. W efekcie tego wielkiego ruchu, w skutek interwencji Rosji i ruchów separatystycznych we wschodnich obwodach Ukrainy i na Krymie doszło do formowania obywatelskich oddziałów wojskowych, które ruszyły do walki o Ukrainę w miejsce niewydolnych ukraińskich sił zbrojnych.

2.2. Społeczeństwo obywatelskie a „koniec historii”

Francis Fukuyama przedstawił w swojej teorii historii aspekty rozprzestrzeniania się i rozwoju demokracji liberalnej na świecie oraz proces tworzenia społeczeństwa obywatelskiego. Historia traktowana jest przez niego jako proces ukierunkowany, linearny, polegający na stopniowej demokratyzacji życia społecznego i rozwoju liberalnej gospodarki kapitalistycznej. Rozwój ekonomiczny i technologiczny oraz walka o prawa i wolności człowieka mają swoje źródła w naturze ludzkiej i stanowią główne determinanty procesu historycznego. Fukuyama założył, iż demokracja liberalna w najwyższym stopniu realizuje potrzeby ludzkości, w najmniejszym stopniu generuje wewnętrzne sprzeczności i cechuje ją najwyższy poziom akceptacji. Osiągnięcie i wprowadzenie w systemie władzy liberalnej demokracji, która ze względu na swoje cechy wydaje się być ostateczną formą rządu, w prosty sposób prowadzi ewolucję ideologiczną ludzkości do stadium końcowego, jest więc

swoistym „końcem historii”. W tej formie światowa polityka, ekonomia i kultura nabierają cech homogeniczności. Rozwój społeczeństwa przebiega więc liniowo, a istniejące różnice wynikają z niepełnej realizacji podstawowych zasad liberalnej demokracji: równości i wolności. Znaczący wpływ na wprowadzenie i stabilizację liberalnej demokracji i liberalnej ekonomii mają także czynniki kulturowe, wspierając lub opóźniając procesy stabilizacji demokracji (Fukuyama 1996). Niestety dla poglądów Fukuyamy, już po wydaniu jego pracy nie tylko nie nastąpił prognozowany „koniec historii”, a wręcz przeciwnie liczne walki etniczne, wojny i światowy terroryzm nadały historii nowe tempo i przyspieszyły bieg dziejów. Prawdopodobnie z tego powodu w kolejnych pracach Fukuyama nie tyle odchodzi od pierwszej koncepcji, co stawia ją w nowym świetle, uznając, iż proces globalizacji staje się szansą dla każdego społeczeństwa, które weźmie w nim udział. Włączenie się w globalny nurt gospodarki wynika jedynie z woli politycznej społeczeństwa, poziomu tolerancji i zaakceptowania różnorodności (Fukuyama 1997). Jak należy sądzić, to właśnie powszechny brak tych cech powoduje, iż trudno mówić o „końcu historii”. Dodatkowo wydarzenia z przełomu tysiąclecia, wielki kryzys gospodarczy, „wiosna arabska”, wojna Rosji z Gruzją, a wreszcie wojna na Ukrainie wyraźnie pokazują, że trudno pisać o „końcu historii”.

Fukuyama uważał, wbrew stanowisku T. Hobbesa, że naturalnym stanem człowieka nie jest "wojna wszystkich przeciw wszystkim", lecz raczej społeczeństwo obywatelskie, w którym istnienie całego szeregu zasad moralnych tworzy ład i porządek. A kształtowanie porządku społecznego nie w wyniku działania hierarchicznej, a zarazem ustanawiającej hierarchię władzy politycznej lub religijnej, lecz w rezultacie samoorganizacji zdecentralizowanych jednostek, jest jednym z najbardziej interesujących i najważniejszych odkryć intelektualnych naszych czasów (Fukuyama 2000). Wprawdzie w kolejnej swojej pracy uznał, iż słabe państwa są źródłem poważnych problemów światowych (ubóstwa, AIDS, narkotyków, czy terroryzmu), jednak tworzenie sprawnych instytucji publicznych dla wzmocnienia państwa jest trudne. Wprawdzie można w łatwy sposób, przy istnieniu woli politycznej, przekazać środki, kadry i technologie poprzez granice, jednak budowa państwa wymaga metod, których tak przenieść się nie da, tak więc powracamy do tezy o celowości samoorganizacji zdecentralizowanych jednostek, w znacznym stopniu tożsamej z kształtowaniem się społeczeństwa obywatelskiego.

Odmienne zdanie prezentuje teoria Samuela P. Huntingtona, który uważa, iż historia nie jest jednokierunkowa i uporządkowana, gdyż istnieją różne przyczyny i wzory zmian systemowych. W historii społeczeństw XIX i XX w. wyróżnia on trzy „fale” procesów demokratyzacji, wywoływane różnymi czynnikami. Jako pierwsze z nich na procesy demokratyzacji społeczeństw wpłynęły czynniki ekonomiczne i społeczne, po nich wpływ wywarły czynniki polityczne i wojskowe, natomiast trzecia fala jest wynikiem istnienia różnych wzorów zmian systemowych, prowadzących do przechodzenia na zmianę od demokracji do autorytaryzmu i ponownego wprowadzania rządów demokratycznych. Huntington uważa, iż trzecia fala demokratyzacji końca XX w. nie będzie trwała wiecznie, a po niej prawdopodobnie nastąpi okres rozwoju rządów autorytarnych (Huntington 1995).

We współczesnym świecie wyróżnił dziewięć cywilizacji kulturowych, gdyż według niego jedna cywilizacja „uniwersalna” nie istnieje. Każda z tych cywilizacji opiera się na specyficznym systemie wartości obejmujących sferę kultury i religii, a ich wzajemne przenikanie jest niemożliwe, co prowadzi do „zderzenia cywilizacji”, a więc w prostej konsekwencji do konfliktu. Współcześnie obserwować możemy zmianę układu sił pomiędzy cywilizacjami, gdyż cywilizacja „Zachodnia” słabnie, a cywilizacje azjatyckie, „Chińska” i „Indyjska” rosną w siłę ekonomiczną, polityczną i militarną (Huntington 1997). Wyraźnie widoczna jest też wzmożona aktywność cywilizacji prawosławnej – rosyjskiej. Z punktu widzenia postmodernistycznej geografii politycznej potencjalna wojna Rosji skończy się jej klęską, ze względu na słabość rosyjskiego potencjału ekonomicznego i surowcowej gospodarki. Jednak dla ludności wschodniej Ukrainy postmodernistyczny punkt widzenia daleki jest od klasycznej w formie geografii politycznej, czy wręcz geopolitycznych uwarunkowań problemów ukraińskiej niepodległości i integralności.

2.3. Konkluzje

Rozpatrując teorie historii F. Fukuyamy i S.P. Huntingtona dla potrzeb analizy kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego wyraźnie widoczny jest aspekt pro obywatelski w pracach Fukuyamy (1996; 1997; 2000; 2005). Założenie liniowego rozwoju społecznego, przy pojmowaniu gospodarki liberalnej i stopniowej demokratyzacji życia społecznego wraz z realizacją zasad liberalnej demokracji, w tym wolności prowadzącej do wzrostu aktywności społecznej obywateli prowadzi wprost do kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego, w którym funkcjonuje cały szereg zasad moralnych tworzących ład i porządek (Fukuyama 2000). W opozycji do teorii Fukuyamy pozostają poglądy Huntingtona (1995; 1997), który zarówno neguje linearny rozwój historii, przewidując powrót rządów autorytarnych, a dodatkowo prognozuje potencjalnie możliwe konflikty pomiędzy wydzielonymi przez siebie cywilizacjami. W pewnym stopniu odpowiedzią na konflikty zdeterminowane różnicami pomiędzy cywilizacjami jest praca Fukuyamy (2005), w której znajdziemy próbę odpowiedzi na pytanie o próbę naprawy słabego państwa idącą z zewnątrz (tak jak to współcześnie obserwujemy na przykładach interwencji francuskiej w Libii, Somalii „naprawianej” przez Kenię, czy Jemenu „naprawianego” przez koalicję dziesięciu państw arabskich z Arabią Saudyjską na czele), w której przy fundamentalnych różnicach cywilizacyjnych, w tym też religijnych - z punktu widzenia „świata arabskiego”, jedynym wyjściem jawi się implementacja instytucji, prowadząca w dalekiej chyba jednak perspektywie, do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego.

Z drugiej strony zachodzące procesy polityczne, wzmocnione przez problemy geopolityczne wraz z działaniami wojennymi, w znaczny sposób przyspieszają procesy społeczne, wręcz mogąc prowadzić do procesów rewolucyjnych. Błyskawicznie kształtujące się społeczeństwo obywatelskie na Ukrainie generuje z jednej strony nowe struktury państwowe, oddziały samoobrony przekształcające się wręcz w regularne oddziały wojskowe walczące na froncie wschodnim. Z drugiej strony wzrost świadomości obywateli prowadząc do społeczeństwa cywilnego

prowadzi także do wzrostu postaw egoistycznych. Wzrasta świadomość braku uczestnictwa oraz braku rzeczywistej partycypacji w życiu politycznym. Co przy realnym zagrożeniu życia prowadzić może do rezygnacji z udziału w grupie społecznej, która nie zapewnia realizacji podstawowych potrzeb – jak bezpieczeństwo, a z drugiej strony wymaga ponad normatywnych poświęceń - jak walka zbrojna w obronie kraju. Reasumując jednak różne cechy tworzącego się społeczeństwa obywatelskiego w aspekcie bezpieczeństwa, wydaje się, iż uprawniona jest teza o zwiększonym poziomie bezpieczeństwa cechującym społeczeństwo obywatelskie w zestawieniu z innymi typami społeczeństw.

Bibliografia

- Barbag J., *Geografia polityczna ogólna*, PWN, Warszawa 1987.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1996.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa 1997.
- Fukuyama F., *Wielki wstrząs*, Politeja, Warszawa 2000.
- Fukuyama F., *Budowanie państwa. Rządzenie i ład światowy w XXI wieku*, Rebis., Poznań 2005.
- Hennig R., *Geopolitik*, Verlag B.G. Teubner, Leipzig-Berlin 1931.
- Huntington S., *Trzecia fala demokratyzacji*, PWN, Warszawa 1995.
- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, MUZA, Warszawa 1997.
- Krasnopolski A., *Społeczeństwo obywatelskie i jego instytucje*, Kancelaria Senatu, OT-627, Warszawa 2014.
- Naisbitt J., *Megatrendy: dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Pietrzyk-Reeves D., *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Monografie FNP, Warszawa 2004.
- Ratzel F., *Der Lebensraum. Eine biogeographische Studie*, Tuebingen 1901.
- Romer E., *Ziemia i państw. Kilka zagadnień geopolitycznych*, Książnica Atlas, Lwów-Warszawa 1939.
- Szlachta B. (red.), *Słownik społeczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
- Sztompka P., *Teoria stawania się społeczeństwa*, „Kultura i społeczeństwo” 1991, nr 1.
- Toynbee A.J., *Cywilizacja w czasie próby*, Wydawnictwo Przedświt, Warszawa 1991.
- Wallerstein I., *Unthinking social science*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Wendt J., *Przestrzenne zróżnicowanie i uwarunkowania przenikania systemu demokratycznego w Polsce i w Rumunii*, Carta Blanca, Warszawa 2004.
- Wendt J., *Wymiar przestrzenny struktur i aktywność społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, IGiPZ PAN, Warszawa 2007.
- Załęski P.S. *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012.